

## ANTE KOVAČIĆ I RUSKA KNJIŽEVNOST

(Primljeno za Filologiju na I. sjednici V. odjela od 26. I. 1956.)

Naša književna kritika i historiografija nekoliko je već puta istakla izvornost Kovačićeva književnog talenta i njegovu neovisnost od stranih utjecaja. Njegovu originalnost isticao je između ostalih i Milan Marjanović, koji ju je dovodio u vezu s Kovačićevom slabom načitanošću i slabim poznavanjem stranih jezika.<sup>1</sup> U novije je vrijeme Antun Barac Kovačića po izvornosti suprotstavio Kumičiću i Vojnoviću.<sup>2</sup>

Kovačićeva izvornost doista pada odmah u oči. Pisac je to osebujan, sa svojim stilom, koji se uvelike razlikuje i od stila drugih hrvatskih pisaca toga razdoblja. Ali i ta izvornost traži svoju znanstvenu potvrdu, zahtijeva svoje objašnjenje. Jer nije jedini zadatak uspoređivanje jedne literature s drugom isticanje utjecaja »velikih« literatura i »velikih« pisaca na »male« nacionalne književnosti, oertavanje mreže utjecaja, što su je proširila »velika« imena svjetske književnosti. Čak je možda i prvenstveni zadatak historičara književnosti – komparativista, da pokažu, kako se nacionalna književnost razvijala primajući strane utjecaje, ali se u isto vrijeme s tim utjecajima i *sukobljavala* i izgrađivala svoj vlastiti, nacionalni i lokalni društveno-ekonomskim pojavama uvjetovani književni izraz. Književnost se kao ni drugi oblici ljudske djelatnosti ne razvija jednostavnim evolutivnim putem i prenošenjem tradicija sa starijega na mlađega i većega na manjega. Njen historijski razvitak vrši se u dijalektičkom procesu afirmacije starijih i stranih (naročito u slabije razvijenim nacionalnim književnostima) tekovina, a ujedno i njihove negacije. Nacionalna književnost maloga naroda nije stoga književnost epigona »velikih« svjetskih pisaca, nego njezina historija uključuje i primanje tuđega i izgradnju svojega u sukobu sa stranim. Kovačić je zato, čini se, dobar primjer. Stoga zadatak, što ga postavlja Barac pred našu

<sup>1</sup> Hrvatska književna kritika III., Zagreb 1951., str. 90–94.

<sup>2</sup> Hrvatska novela do Šenoine smrti, Rad JAZU 290., str. 61.

nauku o književnosti, da istraži, »kako je Kovačić stajao prema evropskim realističkim piscima svoga vremena«<sup>3</sup> nije u opreci s njegovim sudom o Kovačićevoj izvornosti.

Ako se radi o Kovačićevu odnosu prema evropskom realizmu, onda za takvo razmatranje dolazi ponajprije u obzir njegov stav prema ruskim realističkim piscima, koji su svojim djelima najviše djelovali na njegovu književnu generaciju, a prije svega prema najutjecajnijem od njih – Turgenjevu.

Ali podataka, koji bi izravno govorili o Kovačićevu interesu za ruske pisce, imamo vrlo malo. Nema kod njega onih autobiografskih bilježaka i književnih ispovijesti, koje (kao kod Đalskoga ili Josipa Kozarca) izravno upućuju književnoga historičara na autorove uzore i književne simpatije. Tek iz jednoga pisma Augustu Šenoj još iz god. 1875. razabiramo, da je Kovačić morao znati ponešto ruski, te da se bavio namjerom, da nešto s ruskoga u časovima dokolice i prevede.<sup>4</sup>

Ni književne reminiscencije, koje su česte u Šenoj i obilne u Đalskoga (kao i u njegova uzora – Turgenjeva), ne daju potrebnih uputa. I u njima je on vrlo oskudan. Najviše ima onih, koje je Kovačić mogao ponijeti iz školskih klupa. Klasična, grčka i rimska, književnost, zatim narodna pjesma i dubrovačka književnost (Gundulić) i neki noviji hrvatski pisci (Vraz, Mažuranić, Kurelac) čine najveći dio imena, kojih se Kovačić sjeća u svojim djelima. Od stranih pisaca spominje se u romantičkoj »Miljenci« nekoliko puta Jokai, češće on spominje popularne u pravaskoj sredini Voltaira i Rousseaua, dok ostala književna imena navodi Kovačić tek kao simbole određenog književnog kvaliteta (Hugo, Schiller, Goethe, Shakespeare). To vrijedi i za jedine ruske pisce, koje Kovačić spominje u svojim djelima – Puškina i Turgenjeva. Tekst, u kojemu se oni spominju, ne pruža mogućnosti, da se zaključi, kako je Kovačić njihova djela čitao. Tako je Puškin pored Mickiewicza u »Fiskalu« samo simbol književne veličine, kojoj se divila »ilirski« generacija, a Turgenjev u romanu »U registraturi« simbol suvremenog »velikog« književnog imena.

Pa ipak ruska književnost nije mogla biti Kovačiću strana. Bez obzira na to, da li je on poznavao ruski ili koji strani jezik, s ruskom se književnošću morao sresti, ako nigdje drugdje, a ono u književnoj sredini, u kojoj se kretao. Književne pristalice stranke prava osobito su poslije ruske intervencije na Balkanu god. 1877. gajili simpatije prema Rusiji, propagirali učenje ruskoga jezika na zagrebačkom sveučilištu, tražili prevođenje ruskih književnika i nasljedovanje ruskih realističkih pisaca. U toj se »rusofilskoj« političkoj i književnoj sredini kretao i Ante Kovačić. On se zanosio ruskim pobjedama na Balkanu i držao govor na proslavi pada Plevne, što su je priredili studenti zagrebačkoga sveučilišta.<sup>5</sup> Živio je u sredini, koja je slavila Skobeleva i slala telegrame u Pe-

<sup>3</sup> Noviji pisci hrvatski, knjiga 9., str. 312.

<sup>4</sup> Ante Kovačić: Djela I., Zagreb 1950., str. 312.

<sup>5</sup> Krešo Kovačić: Iz korespondencije i zapisaka Ante Kovačića. Hrvatsko kolo 1950. str. 105.

trograd prilikom Turgenjevljeve smrti. Njegove kolege na Sveučilištu marljivo su učili ruski, a neki od njih istakli su se i svojim prijevodima. Među njima valja spomenuti i dva pravaška studenta – Martina Lovrenčevića i Augusta Harambašića – koji su s njime i na njegov poticaj lupali prozore članovima regnikolarne deputacije.<sup>6</sup> Prvi je od njih postao najistaknutiji prevodilac s ruskoga jezika, koji je između ostaloga pohrvatio Turgenjevljev roman »Nov« (Sloboda, 1882) i pripovijest Dostojevskoga »Netočka Nezvanova« (Hrvatska vila, 1884), dok se drugi okušao i na prevođenju ruskoga satirika Saltikova-Ščedrina. Dušan Lopašić, s kojim je Kovačić drugovao u Karlovcu, također je bio poznat u pravaškim krugovima kao prevodilac s ruskoga. Njemu pripada prijevod Turgenjevljeva »Dima«, što ga je god. 1881. izdao na Sušaku pod pseudonimom Janko Mišćin. I drugi Kovačićevi stranački drugovi i kolege bavili su se ruskom književnošću i posjećivali predavanja o Turgenjevu, što ih je na Sveučilištu držao novi lektor ruskoga jezika – Fran Celestin. Sve je to moglo utjecati na Kovačića, da čita djela ruskih književnika, koja su bila u to vrijeme obilno prevedena u hrvatskoj revijalnoj književnosti.

Pa i bez obzira na sve izneseno, s jednim se ruskim književnikom morao Kovačić na ovaj ili onaj način sresti. Bio je to Turgenjev, koji je u Kovačićevo vrijeme već postao potpunom svojinom hrvatske književnosti, najčitanijim piscem, autorom s kojim se morao susresti svaki hrvatski novelist – početnik. God. 1880. mladi je pravaš Đuro Galac u »Vijenju« nalagao hrvatskim piscima, da se ugledaju u Turgenjeva i isticao je, kako »proučiti Turgenjeva ... dužnost je svakomu, koj se želi baviti pisanjem pripovijesti.«<sup>7</sup> A da je Kovačić kao i drugi mladi književnici njegova vremena pažljivo čitao Turgenjeva u hrvatskim prijevodima svjedoči feljton objavljen iste god. 1880., a koji je uperen protiv Šenoa. kojemu je kao uredniku »Vijenca« predbacio, što je u svoj časopis dvaput uvrstio prijevod Turgenjevljeve pripovijesti »Brigadir« (jednom u prijevodu Franje, a drugi put Petra Markovića), a usto da je drugi prijevod rađen prema prvome.<sup>8</sup>

Pravi odnos Kovačića prema Turgenjevu može nam pokazati tek njegovo djelo. Kao karakteristične primjere toga odnosa izabrali smo ovdje dva Kovačićeva rada, kod kojih je srodnost s Turgenjevljevom prozom najuočljivija. Oba rada spadaju u ono razdoblje Kovačićeva stvaranja, u kojemu pisac još nije postigao zrelost i osebujnost, koju ćemo vidjeti u njegovu najznačajnijem djelu – »U registraturi«. Radi se o jednoj noveli (Zagorski čudak, 1878) i o jednom romanu (Fiškal, 1882.).

»Zagorski čudak« napisan je karakterističnom za Turgenjeva tehnikom »nokvirene pripovijesti« (Rahmenerzaehlung, obramlennyj rasskaz). Naročito je struktura prvog (uvodnog) dijela okvira slična kod obaju pisaca i jasno pokazuje, da je Kovačić preuzeo elemente Turgenjevljeve tehnike, koja se bila udomačila u hrvatskoj književnosti.

<sup>6</sup> Usp. dokumente u Arhivu Zagrebačkog sveučilišta.

<sup>7</sup> Vijenac 1880., str. 737.

<sup>8</sup> Noviji pisci hrvatski, 7., str. 88–89.

**Kovačićeva novela počinje sjećanjem »autorovim« na jedno njegovo putovanje i određivanjem lokacije kraja, kroz koji je prošao:**

»Pred tri godine našao sam se na uskih puteljkih visokih hrebljanskih brdina, obraslih što vinogradi, što bujnim zelenilom. Hrebljanske brdine ili selo Hrebine steru se na ulazu u Zagorje u pušćanskoj župi, u općini brdovačkoj. Tuj žive krepak i jedar puk kao hrastovo žilje.«

**Takvom geografskom lokacijom kraja, kroz koji je autor putovao, počinju i mnoge Turgenjevljeve novele (na pr. »Hor i Kalinič«, »Tri susreta«, »Polesje«, »Brigadir«, »Pjevači« i dr.). Poslije tog prvog, dinamičkog elementa slijedi u Kovačićevoj noveli statika opisa prirode kraja, kroz koji autor prolazi:**

»Ubav i divlji je to kraj. Među brdinami puče kadšto duboka puklina. a u njoj se raširi zelena livada ili žitom zasadena njiva. Po njoj rulja potok, pun bistre studenice, ljeskajući se o sunčane trakove, reći ćeš, da se je nebeska duga provukla livadom. Na podnožjih pojedinih brda digoše se niske kolibe, a najviše vije ih se na samih brežuljih, pa to se vidi, kano da si silne junačke trupove naresio kolajnama. Oko koliba vidiš plotove od pletera i prostica, iza ovih pomalja se poludivljački vrt, gdje raste samo sočivo, tek na najposljednjoj gredi posadilo je žustro brdansko djevojče bud stidni klinčac, bud prokšenu ružu, tankočutni ružmarin, pa tim si iscrpio bogatstvo seljačkoga vrta.«

**Slične opise prirode, koji retardiraju »autorovo« pričanje nalazimo u velikom djelu »okvira« Turgenjevlevih pripovijesti. Uzmimo na pr. »Pjevače«:**

»Seoce Kolotovka, koje je nekada bilo jedne spahinice, a sada nekoga petrogradskoga Nijemca. – leži na jednoj strani gologa brjega, što no je od vrha pa do dna prosječen jarugom, koja zijajući kao bezdan krivuda, izrivena i izronjena, po samoj sredini druma, i jedna rječica dijeli obe strane siromašnoga seoceta. Nekoliko subih zubača vijugaju se bojazljivo po njenoj pješčanoj obali; na suhom i žutom kao zlato dnu ležalo je veliko glinino kamenje. Slika je nevesela, ne imam što da vam opišem, – a međutim svim okolnim žiteljem to je poznat drum, koji vodi u Kolotovku; njime oni često putuju. Na samom vrhu jaruge za nekoliko koraka od mjesta, gdje se ona počinje uskim prosjekom, stoji mala četverougalna koliba, sama samcata, odvojena od ostalih ... (prev. Ljubomir Miljković, Vijenac 1871., str. 463).

**Ili opis vlasteoskoga vrta na početku »Brigadira«, novele, što ju je Kovačić tako pomno čitao:**

»Poznajesh li, čitatelju, ona mala dobarca, kojimi toliko obilovaše naša Ukrajina pred kojih dvadeset i pet godina ... Jezero, što dobarcem protiče, obraslo trskom i vodoraslicami, utočište nemirnim patkam, med kojimi se po koji put namjeri opasna krža, za jezerom vrt sa lipici, tim uresom i tom dikom naših zemljišta, sa zapuštenimi gredami »španjolskih« jagoda, s tom guštarom ogrozda, ribiza, maline, isred koje problješti, kad pritisne podnevna omara, šareni rubac seoske djevojke, što no se oglasuje svojim jasnim glasom; ne daleko otud stoji žitnica na slabu temelju, mali uarančik, zanemaren povrtnik s jatom vrebaca i zadrijemalom mačkom kraj porušena zdenca; podalje kitnjaste jabuke, što no se uzdižu ponad trave pri dnu zelene, na vrhu požučele, kržljave trešnje, kruške, na kojih ne vidiš nikada vode, za tijem cvjetne grede, mak, božur, sirotice, crevljac; grmlje orlovih nokata, pustorilja, jorgovana i kapinica s neprestanim zujem pčela i bumbara po gustom mirisavom i ljepčivom lišću ... (prev. Pet. Marković, Vijenac 1876., str. 746).

**U velikom broju svojih novela iz ciklusa »Lovčevi zapisci« i kasnijih novela sa seoskom tematikom motivira Turgenjev uvođenje »pripovje-**

dača«, u čije ime vodi dalje svoju pripovijest, susretom s »čudnim čovjekom«, koji privlači putnikovu pažnju i pobuđuje njegovu znatiželju do te mjere, da se počinje zanimati za njegovu prošlost, što mu je onda ispriča treće lice – »pripovjedač«. Tako je motivirana pripovijest o »Kasjanu iz Krasive Meći«, a u »Brigadiru« autor pokazuje interes za čovjeka, što ga je sreo, zbog toga, što se taj seljački nosi, a ima profinjen izgled. Istu motivaciju nalazimo i u Kovačića. Takvu Turgenjevljevu motivaciju nalazimo u hrvatskoj noveli već i prije Kovačića. Ovu tehniku upotrebljava i Šenoa u svojim pripovijestima »Barun Ivica« i »Mladi gospodin«, koje su nastale upravo u vrijeme, kad se Šenoa oduševljavao Turgenjevom. Ali Kovačić je još bliži Turgenjevu:

»Prema meni škriplju i cvile niska slaba kolca, potprežena dvjema kravama i slabim, nešto hromim kljusetom. Čudna ta sprega stade me zanimati, a još većma čovjek, što je sjedio na kolih, povišeno nad menom – na naslaganoj zelenoj, istom pokošenoj i još posve svježoj djetelini. Zgrbljen, srednji stas, tamna, neučešljana i neuređena brada, duga, preko ramena vijoreća kosa – sve to dosta me se je dojmilo.

Otkuda taj bradonja, pa na tako prostih kolih, pa na tako kukavnoj sprezi? Krave da voze, hromo kljuse, nu, to još nije toliko. Ali taj čovjek, na seljačku odjeven, na gospodsku se kaže. Ele, to mi je nekako razigralo srce na zvjedljivost.«

Tako i Turgenjev podcrtava »svoj« interes za zagonetnu pojavu »brigadirovu«:

»Ne bih mogao reći, zašto li pukovnik toliko pobuđivaše moju znaličnost.«

### I dalje:

»Dok je on kupovao zemlje, te si kvasio grlo čašicom rakije, nisam ja smetnuo nika s pukovnika, koj mi se, bog sam zna zašto, pričinjaše zagonetkom. – U životu ovoga čovjeka – pomislih – pripetilo se je sasna očevidno nešto izvanredna!« (prev. Pet. Marković).

Cijeli taj motiv susreta s »čudnim čovjekom« služi i Turgenjevu i Kovačiću zato, da bi mogli ispričati njegovu pripovijest. A da bude pripovijest »objektivno« ispričana predaje je Turgenjev licu, koje poznaje »čudaka«, a ujedno je u prisnom odnosu s »autorom«, tako da može biti prema njemu iskreno. Tu funkciju drugostepena pripovjedača u Turgenjeva obično preuzimaju njegove sluge. Dakako u tome Kovačić nije mogao slijediti turgenjevski okvir. On predaje riječ seoskom župniku, u čije se ime vodi pripovijest sve do sasvim kratkog završnog dijela okvira, u kojemu obojica – pripovjedač i župnik – nazdravljaju »čudaku« Juretu Šporčini.

U samoj je pripovijesti Kovačić različit od Turgenjeva. Ličnost prvostepenog pripovjedača ne pojavljuje se više, Kovačić ne uvodi ni nove pripovjedače, kao što to čini Turgenjev, već poput Šenoa potpuno prepušta pripovijedanje drugostepenom pripovjedaču. Jedan od osnovnih motiva novele – kobnu ženu – nalazimo i u Turgenjevljevu »Brigadiru« – ali s njim je Kovačić potpuno srasao. On se provlači kroz čitavo Kovačićevo djelo, a nije ni specifično turgenjevski. Pogotovo osnovna tema pripovijesti – pad seljačkog sina, što je upućen u školu, s kojom se ne može sroditi, nije Turgenjevljeva. To je već izričito Kovačićeva izvorna tema.

U samom načinu pripovijedanja vrlo ćemo malo naći elemenata, koji bi povezivali Kovačića s Turgenjevom. Kovačićev svijet je drugi, različit od Turgenjevljeva, pa je to uvjetovalo i drugačiji izbor sredstva književnoga oblikovanja. Svijet zagorskoga sela u svojim »seoskim pripovijestima« ne gleda Kovačić očima kulturnog i humanog plemića, već plebejca, radikala, mladoga pravaša, koji je i sam potekao sa sela. On svoj stil izgrađuje u sukobu s tradicijama hrvatske romantičke novele, s popularnim u hrvatskim građanskim kućama djelima njemačke zabavne fabularne beletristike, ali nesvjesno i s poetskim, »blagim« realizmom Turgenjevljeva tipa. Već u svom »Zagorskom čudaku« polemizira s njemačkom beletristikom, na koju gube vrijeme hrvatske gospođice i kao da bi se htio suprotstaviti sladunjavosti te zabavne proze priča o surovu životu hrvatskoga seljaka.

»Otac mu bijaše malen, žilav čovjek, nu majka je bila čitava gora. Vele, da je u jeseni nosila jednoč punu košaru jabuka na glavi. Trudnoj ženi na vrhu samotne brdine pozli, a živa čovjeka ne bijaše nigdje blizu. Ženi se je smučilo i ona porodi Jurja Šporčinu. Jaka na duhu i na tijelu, svije djieta u maramu, pa zajedno s košarom punom jabuka ode preko brda kući. Međutim zna se, kako su naše brdanske žene jake i krepke, te zato mislim, da ova priča ne bi baš mogla pretjeranom biti.«

Ta Kovačićeva težnja za »jakim i krepkim« nije mogla da se uskladi s elegijskim, mekanim tonovima Turgenjevljevih novela. Preuzimajući od Turgenjeva neke njegove zahvate, koje su preuzimali i drugi hrvatski pripovjedači, Kovačić nije mogao preuzeti i ukupnost njegova stila. Nasuprot poetičnosti i liričnosti Turgenjevljeva stila Kovačić se razvija u pravcu humora, satire i groteske. Uzmimo samo Kovačićev opis jedne krapinske noći:

»Ugodna i mila bijaše noć. Nije doduše sijao mjesec na nebu, ta *vječna ljubovnička i pjesnička luda*, ali zato vladahu same nebrojene zvijezde, a na zemaljskoj kruglji bila je dosta vidna noć. Lijepa brda, zaokružujuća Krapinu, prijestolnicu Čeha. Icha i Meha, kano da u dalekoj daljini podrhtavahu, a vjetar, pireći od njihove strane, rečbi, da je šaptao davne priče o krapinskom raku, o glasovitih krapinskih sucih i senatorih. Krapina, kadagod ju gledam, budi *humorističnu* čut u meni, pa tako je bilo i ove večeri. Brda mi se pričinjahu nekimi *komičnim* utvorami, a ruševine staroga krapinskoga grada kao kakav ozbiljni starac, komu se je i samomu dalo na smijeh videći, kako je nedonoščad okolo njega udarila u lakrdije. Stari grad kao da se je ukočenom pesnicom blizao k meni, da se sori na me, koj sam s *humorističkog* gledišta shvaćao bajni i *tragikomički* noćni lik staroga zagorskoga grada« (podertao A. F.).

Ovakva obrada jednog klasičnog lirskog motiva romantičke proze i poezije govori mnogo o Kovačiću i njegovu stilu. U svakom se retku ovoga opisa naslućuje plebejac, koji ne može imati smisla za poeziju plemićkih dvorova, ladanjskog života i ljubavnih domjenaka u parkovima, a u svijetlu mjesečine. Takvu liriku on može samo parodirati. Njegov se stil razvija u oštrom sukobu s romantikom i romantičkim lirizmom (kojega ima mnogo i u Turgenjeva), a u pravcu groteske, humora, satire. On je već od prvih pripovijesti pun stranačkih političkih aluzija, oštih primjedbi na račun »tirolaca« i klerikalaca, koje su izrečene rječnikom Starčevićevih »Pisama mađarolaca«, koje je smatrao »velikom literatu-

rom«. Uskoro Kovačić i prelazi na satiričku »Ladanjsku sektu« (1880) i »Bježi-hajku« (1880).

Turgenjevljevoj tehnici Kovačić će se vratiti prilikom pisanja svog prvog romana. Već po samom tipu romana »Fiškal« je blizak Turgenjevu. On bi to bar po svojoj osnovnoj zamisli morao biti. »Fiškal« je kao i Turgenjevljevi romani u osnovnim svojim na prvi pogled uočljivim crtama socijalni roman s glavnim junakom, koji predstavlja svojevrsno oličenje društveno-političkih problema vremena. U njemu se vode razgovori o društveno-političkim i kulturnim pitanjima, koji osvjetljaju i autorovo stajalište prema značajnim problemima, što ih je pred suvremenu inteligenciju postavljao život. Ne smeta u »Fiškalu« nimalo to, što se njegov prvi dio odvija u vrijeme ilirizma. On nije kao »Osvit« Đalskoga historijski roman, već roman u potpunom smislu te riječi suvremen, onako kao što su suvremeni i Turgenjevljevi romani. Taj će tip romana kod nas *poslije Kovačića* razviti Đalski (»U novom dvoru«, 1885; Janko Borislavić, 1887; Radmilović, 1894), koji će se još više približiti Turgenjevu.

Najsrodniji je Kovačićevu »Fiškalu« Turgenjevlev roman »U predvečerje«, što ga je još god. 1876. za »Vijenac« preveo Al. Tomić. »Fiškala« možemo podijeliti u dva veća dijela. Prvi dio, u kojemu je riječ o mladom Podgorskom i ilirskoj mladoj generaciji, završava VIII. poglavljem. što i sam Kovačić posebno ističe:

»Neke osobe, kojima se bavismo u dosadanjem toku pripovijesti, rastaju se s nama i ne dolaze na poprište, osim jedne. Osobe te prekinule su svaki vez s dotičnom poviješću – a i u samom životu nestalo ih je onako otajstveno, kano i onih ideala, o kojima govorasmo.«

Upravo taj je prvi dio djelomično građen prema Turgenjevljevu »Na kanune«. S Turgenjevlevim romanom povezuje ga u prvom redu osnovni raspored karaktera i okosnica fabule. U središtu Turgenjevleva romana stoji mlada plemikinja Jelena Stahova, koju s jedne strane okružuju udvarači njezina socijalnog sloja, romantičari i šelingijanci Šubin i Bersenev, a s druge strane nalazi se Insarov, Bugarin, trezven i svojim ciljevima dosljedan čovjek. Jelena se priklanja Insarovu, osjećajući »suvišnost« i jalovost sredine, u kojoj se dotada kretala. U prvom dijelu »Fiškala« Jelenin položaj (premda ne toliko istaknut) zauzima mlada hrvatska plemkinja Olga, koja se kreće u društvu mladih, a jalovih romantika—Iliraca«, ali se priklanja čovjeku, koji s obje noge stoji na tlu stvarnosti i s kojim ona hoće da osnuje »novu stranku« – Podgorskoga. Ipak te pripovijesti, koje bi glavni junaci bili Olga i Podgorski, Kovačić ne završava, kao što to čini Turgenjev. On je prekida, uvodi prema zakonima lančane izgradnje romana (цепное построение) nove ličnosti (Elvira) i radnju ponovo prenosi u sadašnjost, tako da drugi dio romana predstavlja zapravo prošireni njegov okvir. To je bilo Kovačiću potrebno zato, da bi prikazao pad inače aktivnog i vrijednog Podgorskog, njegovo srozavanje na stupanj »Fiškala«, a što i jeste osnovna tema romana. Elvira igra ovdje ulogu one »kobne žene«, koje služi motivaciji »fiškalo« pada. I sporedne ličnosti romana podsjećaju na likove iz »U pred-

večerje«. Naročito to vrijedi za Olgine guvernante, od kojih je jedna bila kao i Jelenina – Njemica, dok druga – Karolina, podsjeća na prvu Jeleninu ćutljivu, dobru nu lažljivu guvernantu, što »ljubljaše književnost te je i sama katkad stihove pravila«. Samo što je Kovačić oko Jeleninu guvernante Karoline-Draginje razvio još jednu pripovijest drugoga plana. Pa i konzervativne rodbine Jelenine i Olgine pokazuju još jednu tematsku srodnost obaju romana. Osim toga i Kovačić se kao i Turgenjev služi jednim od klasičnih načina vezivanja radnje – dnevnicima i pismima svojih glavnih junaka. U romanu »U predvečerje« služi se Turgenjev dnevnikom, da bi prikazao odnos Jelene prema Insarovu, a istu svrhu ima i Jelenino pismo. Kovačić pak unosi u svoj roman cijelu korespondenciju »ilirca« Vilka i Karoline i njena pisma Laci i Olgi s nešto proširenom funkcijom.

Posebno na Turgenjevljev roman podsjeća V. poglavlje Kovačićeva »Fiskala«. Već na početku poglavlja nalazimo u Kovačića toliko karakterističan za Turgenjeva pejisaž zasnovan na paralelizmu prirode i čovjeka:

»Bijaše tih, vedar i topal proljetni dan. Iz nedaleke šume razlijegeše se pjevanje ptica u nebrojeno mnogo glasova tako, da je to pjevanje sačinjavalo sada neki zajednički šumor, sada neki neopredijeljeni žamor i cvrkut. Najednom bi sve minulo, prestalo. Tek bi čuo muhu zujalicu u najbližoj travi, gdje lijeće i siše preostalu rosu, koju još ne nađoše topli sunčani zraci u njezinoj skrovnosti... A prodiralo bi do uba i strujanje potočica iz blizine, komu da se primakneš rekao bi, da se razgovara sa sitnom dječicom, svojim bjelukastim, modrastim i žutkastim kamenčićima, kojima blagodušno i kano njegom mladahnne majčice ispire drobno, ubavo lice... Uzdigne li ti se duša i do toga, opet te zaokupi stoglasno pjevanje ptica, a iza toga slijedi nešto novo, nešto mlado, ugodno, iznenadujuće... Sve je to u pomladenoj naravi tako žustro, tako milo, tako tajinstveno tako šareno... ti sada kano da sve razumiješ, sve znaš, a sada ti je opet sve zaogrnuo koprenom, a u tebe nema jakosti, ni smjelosti, ni pouzdanja samoga u sebe, da koprenu odigneš...«

Kao Turgenjev u svojim pejisažima tako i Kovačić u tom odlomku uzima elemente, koji stvaraju utisak mekanih, zamagljenih tonova, lirске zasićenosti i muzikalnosti raspoloženja. Lirska isprekidanost teksta, romantičke lirske hiperbole (*Sve je tō u pomladenoj naravi tako žustro ... a sada ti je opet sve zaogrnuo koprenom*), upotreba neodređenih riječi (*neki zajednički šumor ... neki neopredijeljeni žamor ... kano da sve razumiješ*), nepotpuna animizacija prirode (*rekao bi, da se razgovara ... kano njegom mladahnne majčice*), opća zamagljenost metaforama (*sve zaogrnuo koprenom*), sve je to karakteristično za Turgenjevljevu sliku.<sup>9</sup>

Ali dok u Turgenjeva takve slike imaju funkciju emocionalne priprave za novu situaciju nekog ljubavnog domjenka, dotle u Kovačića taj pejisaž strši posve osamljeno. On predstavlja doduše uvod u poglavlje s ljubavnim domjenkom, ali će emocionalno raspoloženje, što ga je autor stvorio, odmah biti prekinuto humorističkim tonom razgovora dvaju studenata (Mato i Miško), koji poput Šubina i Berseneva u prva dva po-

<sup>9</sup> Usp. analizu odlomka iz »Tri susreta« kod V. Žirmunskoga: *Voprosy teorii literatury*, L. 1928., str. 73–84.



glavlja »Nakanune« leže u travi i razgovaraju o poeziji i ženama. Turgenjev ta svoja poglavlja nije otvorio lirskim pejzažem. Kovačić ovdje očito unosi strano tijelo, koje je negdje pročitao. Uopće pejzaž nije u Kovačića čest. On opisuje u romanu »U registraturi« seoski život, a da se krajolik tog zagorskog sela, njegova priroda gotovo i ne primjećuje. Samo se na trenutak pojavljuje i opet Turgenjevlev elemenat – njegovo lazurno nebo i »prelesni« osjećaji, koji su preko Đalskoga tako obilno ušli u hrvatsku književnost.<sup>10</sup> Tako na pr. u opisu Velikoga petka:

»Veliki je petak... Sunce poskočilo već visoko u lazurno i jasno nebo... Nigdje ni oblaka, ni jedne mrlje... Divno proljeće zadahnjuje sav horizont mladošću, svježnošću, miloduhom. Ljepotom i nekom prelesnom i neopisivom milotom.«

Osamljenost lirskog pejzaža u »Fiškalu« ponovo nam dokazuje, kako je Kovačić preuzimao elemente Turgenjevleva stila, ali ih nije mogao *usvojiti*. Turgenjevleva lirika ostala je kod Kovačića stranim tijelom, koje je izgubilo svoju funkciju.

Drugačije stoji stvar s elementima Turgenjevleva komike. U romanu »U predvečerje« ima komičan motiv bacanja u vodu. Tamo grupa nadobudnih Nijemaca svojim dosjetkama i naprasitošću smeta porodicu Stahova na izletu u Caricino. Insarov baca najbezobraznijega od njih u vodu. Ista se scena pojavljuje i u V. poglavlju »Fiškala«. Ovdje grupa mladih studenata »iliraca« odlučuje, da će smetati ljubavni par Podgorski-Olga na njihovu sastanku kraj jezera. Scena svršava porazno za »ilirce«. Zahvaljujući prisebnosti Podgorskoga »matematik« se našao u vodi. Objе situacije su ispričane na sličan način. U objema naprasiti šaljivdžije isprva traže zadovoljštinu zbog njima tobože nanesenih uvreda (»Sada ja tražim Satisfaction« – kaže Nijemac u Turgenjeva. – »Zadovoljštinu!« – viče Kovačićev »matematik«), zatim slijedi čin bacanja u vodu i komika izranjanja, a kratko je natuknuta i hladnokrvnost glavnih junaka. Sličnost je nesumnjiva.<sup>11</sup> Ali dok se komizam situacije u Turgenjeva prekida vraćanjem na odnos Insarov-Jelena, dotle ga Kovačić rasteže na cijelo poglavlje. Dok komična scena u Turgenjevlevu romanu ima sasvim određenu funkciju u prikazivanju Insarovljeva karaktera (njegove odlučnosti i hladnokrvnosti), a tek posredno služi laganom ismijavanju Nijemaca (»saska grana kavkaskog plemena«), dotle Kovačić insistira na samoj komici i proširuje scenu bacanja u vodu komičnom potragom za šeširrom. Komika je u njega u tom poglavlju sama sebi svrhom.

I u tom poglavlju nalazimo elemente Kovačićeva parodiranja romantičke literature. Tema ljubavnoga domjenka dana je u Kovačića u satiričkom planu. Podgorski je čovjek hladan, proračunat i radi »po mate-

<sup>10</sup> Takvih rusizama ima u Kovačića još. Na pr. u romanu »U registraturi: »zdravstvuje«, »junosa«. Mogao ih je primiti čitajući prijevode s ruskog, a i neke hrvatske pisce.

<sup>11</sup> U to, da se Kovačić u »Fiškalu« povodio za Turgenjevlevim romanom »U predvečerje«, još me je više uvjerio razgovor s dr. Milanom Ratkovićem, koji je upravo na osnovu ove scene već ranije i nezavisno od mene došao do slična zaključka.

matičnim pravilima«. I on nema smisla za romantiku ljubavnoga sastanka. Njegova su razmišljanja pred sastanak očita parodijâ takve romantike:

»Ja sam napamet morao nabubati svoju lekciju. Jer moje je srce repa. Ako me ljubi i 'padne jecajući na moje grudi', pripovijedaju romani i novele, bojim se, da ne će dosta kucati moje srce. No to je još lako prikriti. Samo hoću li ja znati prema smislu ovako sastavljene komedije govoriti?«

A sam je sastanak opisan također s uvođenjem komičnih motiva. U trenutku kad Podgorski opazi Olgu, njemu sjedne na nos komarac, pije mu krv i odleti »tiho i spokojno poput praktičnoga politika, kada napuni od rodoljublja svoje kese ...« U času pak, kad Podgorski izjavljuje ljubav zakrekeću žabe, pa i one s političkom aluzijom (»dajčeri, dajčeri«). A cijelo ljubavno očitovanje osjeća Kovačićev junak kao »naučenu lekciju«, i sjećajući se svoje ljubavne izjave postavlja pitanje:

»Ne deklamiram li je upravo sada iz romana?«

U tom je poglavlju ismijao Kovačić ne samo romantičku literaturu. On je ismijavajući nju ismijao zapravo velikim dijelom i Turgenjeva, čije su pripovijetke i romani puni lirskih opisa ljubavnih sastanaka usred prirode, koju po Turgenjevu opisuje i Kovačić. Sukob s Turgenjevljevim stilom ovdje je očit.

Cijeli prvi dio romana vrvi ismijavanjem »ilirske« poezije. Kovačić je na nekoliko mjesta izravno parodira, a kad njegovi junaci poput Turgenjevlijevih junaka govore o literaturi i kulturnim pitanjima, onda se oni obaraju na romantički i nazdravičarski njen karakter i kritiku, koja je hvali. Pa i ekspoziciju Olgine guvernante, »Ilirske pjesnikinje« Karoline u roman, ovu opet za Turgenjeva toliko karakterističnu »Vorgeschichte« novoga lica, kojima se obilno služi i Kovačić, autor koristi za ismijavanje ovakve poezije:

»Bila je jedna od onih mnogobrojnih ilirskih pjesničara, kojih umni plodovi nisu pokrenuli svijetom, ali su zato namazali silu božju papira. Vrijednost pjesama nije se cijenila po poeziji, već se mjerila na lakte i rifove. Citati bez kraja i konca sastavljali su pripovijesti, tako da su oni puno više prostora zauzimali, nego sama izvorna stvar. Tko je znao ili čitao kakovu ideju iz tuđih djela, slobodno ju je predao ilirskom svijetu kano svoju vlasnost, bez svake bojazni, da će ga kritika uloviti i dovesti pred sud, gdje se odmazduje književnim smetateljima tudega posjeda i vlasnosti. Dapače ovakvi bi i slavu sticali. Za Karolinu se može reći, da je pjevala pjesme posve izvorno, a pripovijesti iščičkala groznim citatima iz suhoparnoga dubrovačkog pjesničarenja; ali niti njezina poezija, niti njezine pripovijesti ne moguše preživjeti niti same nje.«

Razgovore pak o društvenim i političkim pitanjima, kojima se Turgenjev koristi kao prilikom za iznošenje misli o problemima ruskoga života, kulture i napretka, a da se često ni ne zna, iza kojega junaka stoji autor (usp. sporove oko Bazarova ili romana »Nov«), Kovačić pretvara izravno u pravaške stranačke deklaracije. Tako na pr. govori Podgorski prilikom svog prvog susreta s Olgom:

»Ja osudujem Ilirstvo, jer sam Hrvat, jer ne ljubim tlapnja, jer se Ilirstvo protivu biću moga naroda i jer hoću, da svojom glavom mislim.«

## Ili jednom drugom prilikom:

»Nu, gospodično grofice, znajte, da sam od dana našega upoznanja odlučio ustrojiti protustranku među Hrvatima ovdje na sveučilištu, a takovu i u Hrvatskoj raširiti. Naime hrvatsku proti Ilirstvu, jezgru protiv pljevi, svijetlo protiv magli, zdravo tijelo proti utvari. Ja budem Hrvat, to ime za me je ponosno, a bilo je i od starine svima onima, koji bi danas radi to čuvstvo zatajili u kozmogoniji izmišljena ilirstva.«

Pa čak i sam »ilirski« pjesnik Vilko iznosi na jednom mjestu kritiku svoje stranke i njene odvojenosti od naroda. A sam autor na kraju VIII. poglavlja osuđuje još jednom Ilirizam, kao eteričan, nestalan pokret, kojemu je »manjkao pravi temelj«, i završuje isticanjem Starčevićeva pokreta:

»Ustopice sa svojim pobornicima ilirstvo je iščezlo s obzorja u isto doba, ne ostavivši jedno drugomu kakva baštinstva ...

Netko posve treći ukazao se iza svega toga »gvozdenom rukom« – a Hrvati, ugledavši prikazu, trgnuše se iz djetinjstva u muževnost ...«

Tkivo romana često je ispresijecano i oštrim Kovačićevim primjedbama, koje nose izričito političko i stranačko obilježje, a koje remete objektivnost što ju je u svojim romanima o ruskoj inteligenciji znao postići Turgenjev. Tako su na pr. posve iz Starčevićeve publicistike preuzete neke Kovačićeve primjedbe o Nijemcima. Na pr.:

»Vele, da je njemačka pasmina od piva još kukavnija, nego bi po samoj naravi bila.«

Ili:

»A veli se, da su pijani Nijemci veoma milosrdna srca.«

Ili (u Karolininoj »Vorgeschichte:):

»Danas pako, kada je svijet i svemir preobražen kulturom, kano da narodi imaju mnogo više riječi i na milje dugih perioda, nego misli i čuvstava. Napose pak u tom prednjači ukočen i rastegnut njemački jezik. A njegovi nosioci, danas priznati tovaraši kulture na zemlji, sa svojim plodovima uma i srca najbolje pokazuju, da je u njih tvrda i debela ljuska, koju treba čovjek dugotrajnim trudom i znojem razbijati, dokle dopre do ono nešto zrnca prave jezgrice. A često se, malo ne vazda, događa, da je već i ono nešto jezgrice rastočilo crv površnosti ...«

Posebno mjesto zauzimaju i Kovačićeve satiričke primjedbe na račun aristokracije. Taj pučanin i pravaški radikal osamdesetih godina svaku je priliku znao iskoristiti za šibanje aristokracije i njenih običaja. Tako na pr. eksponirajući Jakoba Podgorskoga, Kovačić dodaje:

»Što je više šutio, živahnije se zanimahu za njega slabije glave: na takvim nikada ne oskudijevaju visoki krugovi. Ako bude inače po čitavom svijetu deficit, za šuplje glave u visokim krugovima vazda je suficit.«

Kovačić još daleko jače, nego što to čini Turgenjev u opisivanju svoga Bazarova, podcrtava plebejsko podrijetlo svojega Podgorskoga. Pa čak i ljubav Podgorskoga prema grofici Olgi Kovačić dijelom motivira i njegovom željom, da se kao plebejac domogne plemkinje. Tako i u razmišljanjima Podgorskoga (Poglavlje II.):

»Do vruga! Ja nisam aristokrat! Krapinci su najstarija plebejska pasmina u Hrvatskoj. Hm! A moj otac, a moj otac! Tast grofice Olge? Ne bi baš loše bilo, no on ne može svoje plemićke pergamene pokazati, van s dretom na potplatu ... Ah! – sinu mu nešto u glavi. – Amo vas cifre i formule, amo vas! Aristokratska krv je plava, vele. Ipak se ona rado kupa s plebejskom krvju u jednom moru strasti! Ha – ha – ha! Krapinskoga šoštara sin!«

U crtanju Podgorskoga Kovačić se jamačno poslužio i Turgenjevljevim iskustvima u crtanju Bazarova, koja su prilično široko ušla u hrvatsku književnost osamdesetih godina. O tome svjedoče i takvi detalji, kao što je načelno odricanje dvoboja kao »aristokratskog« običaja, a koje nalazimo u hrvatskoj literaturi onoga vremena na nekoliko mjesta (usp. Jovan Hranilović »Reformatori«, 1884.; Ksaver Šandor Đalski: »U novom dvoru«, 1885 – obje su dakle pripovijesti objavljene *poslije Kovačićeva »Fiškala«*).<sup>12</sup> Ali i u karakteriziranju toga lika došla je do izražaja Kovačićeva sklonost prema satiričkom. Kao i Turgenjevu, tako je i Kovačiću pred očima stajao čvrst plebejski karakter. »Bit će, – s pravom veli Krnic – da je Kovačiću lebdio pred očima ideal čovjeka jaka i čvrsta, koji sve računa, koji umije upravljati drugim ljudima, a sam se ne da vući baš ničim, čovjeka stalna u svojim računima, stalna do krutosti.«<sup>13</sup> Ali je već u samom početku romana Kovačić prišao svojem liku satirički i na taj način pripremio na prvim stranicama teren za pad Podgorskoga, koji će kao i Bazarovljev biti konačno motiviran uvođenjem »kobne žene« (Oducova – Elvira). Uzmimo samo satiričku ekspoziciju Podgorskoga:

»Ali u mladoga je Jakoba bila tvrda narav i gvozdена istrajnost kako u patnjama, tako i u uživanju. Tvrdoglav bijaše Jakob, da bi njegov otac prije mogo svojim omašnim kladivom razbiti najdeblji potplat, nego svomu sinu izbiti koju nakanu iz glave.

Jakob ravnaše svoj život po matematičkim formulama. On je ciframa točno izračunao, što i u koje vrijeme bude nešto naučio. Izračunao je, što treba znati i kada se može dokučiti društva velike gospode, postati članom, a i sam velikim gospodinom. On je proračunao, kako dugo ima živjeti o vodi i suhu kruhu u tuđini, dok se popne na više stube, to jest, dok pripravi sebe, da si dobro i udobno gnijezdo medju njima sagradi. On je proračunao, kako se visoko treba popeti na tim stubama, da ne bude previsoko, i prema tomu je matematičkom točnošću računao na svoju lijepu budućnost.«

U romanu »Fiškal« imamo posla s pojavom, o kojoj smo govorili prilikom analize »Zagorskoga čudaka«. Kovačić se u »Fiškalu« još jače sukobio s Turgenjevljevim stilom. Preuzimajući dijelom njegovu tehniku, on ju je morao izmijeniti, pa je morala dobiti i nove funkcije. Socijalno-psihološki Turgenjevljev roman doživio je temeljite izmjene. Elementi satire, groteske, parodije, stranačkih deklaracija, koje je Kovačić unosio u svoj roman, doveli su do temeljite razlike u samom tipu romana. Hrvatski se pisac poslužio Turgenjevljevim zahvatima, ali je stvorio *svoj* stil. A taj se stil uvelike naslanja na Starčevićevu publicistiku i satiru, koju je Kovačić unio u literaturu naročito svojom poezijom. Ako je točno

<sup>12</sup> Usp. moj članak: Hrvatski Bazarovi i Neždanovi, Zbornik Filozofskoga fakulteta III., Zagreb 1955., str. ???

<sup>13</sup> Ivan Krnic: Dr. Ante Kovačić, Hrvatska moderna II., Zagreb 1951., str. 108.

mišljenje ruskih formalista, da se novi književni stilovi stvaranju kano-  
nizacijom prijašnjih »nižih« literarnih vrsta, onda je Kovačićev stil na-  
stao pored ostaloga i kanonizacijom Starčevićeve i pravaške publicistike  
i satire (»Pisma mađarolaca«, Folnegović i dr.). Ako je pak točno mi-  
šljenje ruskih formalista, da pojavu novoga stila prati parodija staroga,  
onda je i za to ukupnost Kovačićeva djela dobar dokaz (Smrt Babe-Čen-  
gičkinje). A to što se Kovačićev stil nije mogao dalje razviti i naći svoje  
nastavljače, pripisati valja socijalnim uvjetima – sudbini njegove radi-  
kalne i borbene pravaške plebejske i demokratske omladinske genera-  
cije. Daljem razvitku pravaštva više su odgovarali povijesni Kumičićevi  
romani osnovani na državopravnoj povijesti Hrvatske, nego li borbena,  
politički-tendenciozna literatura Kovačićeva vremena (Harambašić, Že-  
tić, pisci podlistaka »Slobode«). Tip socijalnoga romana s izrazitim sati-  
ričkim i političkim obilježjem, kakav je stvorio Kovačić u sukobu s Tur-  
genjevom, nije više našao svoga nastavljača.

Socijalna geneza Kovačićeva sukoba s Turgenjevom prilično je jasna.  
Turgenjeva je Kovačić morao čitati, kao što ga je čitala cijela njegova  
generacija. Ali on mu je morao biti stran. Kovačić se nije mogao povesti  
za plemićki ugladenom prozom, njezinom raspjevanošću i refleksivnošću,  
za Turgenjevljevim elegičnim intonacijama i estetskim idealima klasične  
harmonije, antičke ljepote i apolinizma. Turgenjevljev su stil smatrali  
ruski sociolozi tipičnim stilom ruske *plemičke* književnosti, što ga je  
utemeljio još Puškin. A Kovačić je kao seljački sin i pravaški student  
bio svijesni i beskompromisni plebejac, kao što su to i njegovi junaci.  
Već za svoga Pavla u jednoj od prvih svojih pripovijesti (Baruničina  
ljubav, 1877) Kovačić kaže:

»Pavao je seljački sin, nepokvaren jedar, pun života i žara mladić, on ne zna čarati  
laskave listove, on ne zna uzdisati u lažnih pjesmah.«

Nije li to ujedno i Kovačićeva vlastita estetska ispovijest? A takvim  
je estetskim stavovima već zarana učio pravašku omladinu i njen vođa  
Starčević. Tako se na pr. u »Pismima mađarolaca« Starčević zalagao za  
krepku pučku literaturu, kritizirajući književnike iz tabora »narodnjaka«:

»Vi, u vaših moždjanih, ne možete ni pomisliti ni razumeti, da i duševna. kako  
i telesna hrana mora biti primerna ljudem i okolnostima. I jagoda i sladoled imaju  
na svojem mestu svoju pravu vrednost. Ali za ljude, koji rade ili moraju raditi  
težak posao, u onih jistvinah ne ima prave hrane, nego se hoće kruha, sočiva, mesa.«<sup>14</sup>

Kovačić je najizrazitiji predstavnik pravaških radikala, izraziti dru-  
štveni kritičar, bezobziran prema društvenim pojavama, koje je smatrao  
negativnim, zajedljiv u polemikama i satirički oštar u svojoj prozi. Već  
u »Baruničinoj ljubavi« on voli naglašavati seljačko porijeklo svojih  
junaka te najživlje i najsočnije opisuje scene, u kojima se izruguje životu,  
običajima i razvratu otuđene vlastele. Takav ostaje i kasnije – »nihili-  
stički« raspoložen i prema kulturnoj zgradi, što su je podigle prijašnje  
generacije (polemika sa Šenoom, stav prema Jugoslavenskoj akademiji),  
prema romantičkom njihovom idealizmu, i konačno – prema književnosti

<sup>14</sup> Hrvatska I., 1869., str. 100.

svojih prethodnika. Kao takav, kao plebejac, kao pravaški »nihilist«, Bazarovljev srodnik, Kovačić nije mogao usvojiti Turgenjevljev plemićki stil, koji je toliko odgovarao pjevaču zagorskih kurija – Đalskomé. Tuđa mu je bila poezija vlasteoskih dvorova, elegija za svijetom, koji propada, strana mu je bila psihologija »suvišna čovjeka«, refleksivnost i načitanost kulturnog i obrazovanog plemića, koji ne propušta priliku, a da ne citira olimpijca Goethea, da ne uspoređi koju svoju junakinju s Rafaelovom madonom, i da se ne sjeti profinjene Puškinove lirike.

Snažan, sirov i neobuzdan književni talent Kovačićev pomogao je u otporu, što ga je morao pružiti Turgenjevu, pridonio je tome, da ga prevlada i da na tlu vlastitih socijalno-psiholoških predispozicija izraste njima adekvatan stil.

\*

Ako se radi o Kovačićevim dodirima s ruskom književnošću, onda je potrebno spomenuti još neke mogućnosti istraživanja, koje nisu toliko značajne za Kovačićevo djelo, ali koje valja radi potpunosti ipak registrirati.

Tako je već Milan Marjanović u svojoj studiji o Kovačiću upozorio na Kovačićevu sličnost s ruskim satirikom Saltikovom – Ščedrinom, premda nije spomenuo mogućnost Ščedrinova utjecaja na formiranje Kovačićeve satire.<sup>15</sup> Čini se ipak, da je Kovačić mogao svoju satiričku crticu »Zanovijetalo« i nedovršeni roman »Među žabari« stvoriti pod dojmom pročitanoga Ščedrina.

U drugoj polovici osamdesetih godina Ščedrin je u ruskim časopisima objavljivao svoje basne i čitav niz satiričkih crtica, koje su bile posvećene ruskim društvenim prilikama. One su se odlikovale još većim sakrivanjem društveno-političkih namjera od prijašnjih Ščedrinovih crtica, obiljem teško shvatljivih aluzija na suvremene političke prilike, koje su iznošene u prividno apolitičnim temama. U nekima je od njih Ščedrin govorio o prošlosti, da bi tukao sadašnjost (Pošehonskije rasskazy), neke su od njih pisane tehnikom porodičnih pisama (Pestryje piš'ma), a u nekima je davao satirične portrete iz različitih slojeva ruskoga društva (Meloči žizni). Sve te crtice objavljivane su u časopisima, koji su onih godina redovno stizavali u Zagreb (Vestnik Evropy, Russkije vedomosti), te su ove Ščedrinove satire primjećivali i književnici, u čijem se društvu kretao Kovačić. Tako je »Balkan« god. 1886. donio bilješku o Ščedrinovim crticama »Meloči žizni« i »Pestryje piš'ma«, u kojoj je učinio i kraći izvod iz jedne od njih te dodao:

»Mnogo toga veli još šalčina Ščedrin, ali jer sve zanosi na politiku, mi se nekako začamo reproducirati tečaj njegovih misli, da nas iznenada ne udare crvenom olovkom po prstih.«<sup>16</sup>

Te su godine 1886. prevodioci iz Kovačićeva književnog kruga objavili i prve Ščedrinove satiričke basne (Skaski), i to one realnije (bez živo-

<sup>15</sup> Hrvatska književna kritika. III., str. 91.

<sup>16</sup> Balkan 1886., str. 320.

tinjskih likova), kao što je na pr. »Liberal«. <sup>17</sup> Iste je godine Ante Kovačić napisao za »Balkan« svoju satiričku crticu »Zanovijetalo« i započeo svoj satirički roman »Među žabari«. Ova hronološka podudarnost prvih vijesti o Ščedrinu i prvih njegovih prijevoda u Hrvatskoj s pojavom ovih Kovačićevih radova pada odmah u oči.

Osim toga pada u oči i srodnost Kovačićeva »Zanovijetala« sa Ščedrinovim crticama iz ciklusa »Meloči žizni«. Kao što je ruski pisac iznosio satiričke portrete iz ruskoga života »seoske svećenike«, »posjednike«, »mladiće«, »čitaoce«, »djevojke«, »novinare«, »advokate« i t. d., tako je i Kovačić u svojoj crtici dao jedan portret, određujući ga već u svom naslovu kao »zanovijetalo«. Kao i mnogi Ščedrinovi portreti i on se temelji na satiričkom variranju jednoga motiva (zanovijetanje, ogovaranje) i konačno izlazi u kratku radnju, u kojoj se karakter portretirana lica još jače ispoljuje. Najsličniji je Kovačićev portret Ščedrinovu »Besposličaru« (Prazдноšатајуšчијја), u kojoj se crta gradski spletkar:

»Dok naokolo sve dokoliči i ne štiti. Atanasij Arkadijič Bodrecov ima pune ruke posla i porazgovoriti se do sita ne može. Sav grad poznaje, trčkara od jutra do večera. Čas nekamo zagnjuri, čas opet ispliva. Dok drugi krpere nad poštom u kancelarijama i uredima, on sakuplja materijale za žive novine. koje se u određene sate pojavljuju u njegovu licu na Nevskom i besplatno javljaju dnevne novosti.«

Njegov je srodnik i Kovačićev Mile, koji pored neprekidna zanovijetanja svojom tobožnjom učenošću, ogovara svoje sugrađane:

»Ali nisu Milu vijorile samo krijeposti »filologičkoga pedanta« ad absurdum; on bijaše poznat u čitavomu gradu kano metla, što sve pragove omeće. Niti se je kamo uselio, niti iz koje kuće odselio, da ga Mile ne bi znao. Koja se djevojka udaje? Kamo? Za koga? Koliko je mladoženji godina?«

Proširenu galeriju takvih satiričkih likova u njihovim uzajamnim odnosima predstavlja i objavljeni dio Kovačićeva satiričkog romana. Provincijski građani iz Žabljih lokava, Petrusi de Kimavec, doktori Brunde, gospoda Wurzeli, »ženske struje«, »zlatna omladina« i »napredne strane« u mnogome podsjećaju na Ščedrinove tipove i društvene pojave, što ih je fiksirao na stranicama svojih satira. Ti se tipovi ni kod Ščedrinih ni kod Kovačića ne razotkrivaju preko svog djelovanja, već preko svojih besmislenih govora, članaka i razgovora. Ni kod Kovačića, kao ni kod Ščedrinih nema niti težnje, da se satira uklopi u radnju romana, već im je zajednička kondenzacija satiričkog elementa, što na čitaoca toliko zamorno djeluje. To ćemo najbolje primijetiti, usporedimo li ove novije Kovačićeve radove s prijašnjim Kovačićevim satirama. »Ladanjska sekta« je satirička novela – »Među žabari« je čista satira s posve zastavljanim novelističkim elementom. I ne možemo li upravo ovaj prijelaz na »čistu« satiru bez novelističkoga elementa, pripisati dojmu, što je na Kovačića učinio Ščedrin?

<sup>17</sup> Liberalac, prev. O., Sloboda 1885., br. 183. – Propala savjest, prev. M. Lovrenčević, Hrvatska 1886., br. 69. – Susjedi, prev. O., isto, br. 129.

Milan je Marjanović, čitajući Kovačića, došao do još jedne zanimljive paralele s ruskom književnošću. Kovačićev opis Laurina djetinjstva u romanu »U registraturi« usporedio je s opisom mladosti Netočke Nezvanove u istoimenoj nedovršenoj pripovijesti Dostojevskoga.<sup>18</sup> Učinio je to zato, da bi podcrtao realizam i umjetničku ljepotu toga opisa. Ali, nije li Kovačić doista upotrebio neka iskustva Dostojevskoga?

Prilike je za čitanje Dostojevskoga imao i opet u novinama i časopisima, koje je sigurno čitao – u publikacijama svoje stranke. U »Hrvatskoj vili« god. 1884. njegov je stranački drug i prijatelj Martin Lovrenčević preveo upravo »Netočku Nezvanovu«, iste je godine u »Slobodi« objavio »Ponižene i uvrijeđene«, a u »Vijencu« – »Svijetle noći« (Belyje noći). Tih su godina u hrvatskim novinama i revijama izlazili i drugi prijevodi Dostojevskoga, od kojih neki i u pravaškoj štampi.

Vrlo je stoga moguće, da se Kovačić u svom najvećem (i najoriginalnijem) romanu poslužio nekim zahvatima Dostojevskoga. Uzmimo na pr. sliku gradskoga »pejsaža« s paralelizmom »pejsaža« i pripovjedačeva proživljavanja, kao na pr. u prvom susretu Ivice Kičmanovića s gradom:

»Od prvoga pogleda potrese mi nešto čitavim bićem. I nada i čeznuće i strah i veselje i turobnost i potištenost i ushićenje ovlada samnom ... Sve mi se je to pričiniło nekom ogromnom i velebnom hrpom kamenja. iz koje se pomaljahu i oživljavaju u svoj svojoj ljepoti crkveni tornjevi, visoki dimnjaci tvornica – ja i njih držah zvoncima – onda išarani krovovi, pa neko svjetlucanje i bliještenje; da li bijahu to tajinstveni plameni, da li je to biser sjao, da li zreala ili se naprosto odrazivahu o sunčano svijetlo neizbrojna stakla gradskih okana? ... Toga ja nijesam znao odgonetnuti ... Sada mi se stala u duši radjati čarobna slika vilinskoga grada sa svim svojim divotama. obajanim ustostrukim našim seoskim pričama i bajkama ...«

Takvih gradskih pejsaža nalazimo podosta na stranicama u Kovačićevo vrijeme prevedenih romana Dostojevskoga. Na pr. u »Poniženim i uvrijeđenim«:

»Ja vrlo ljubim petrogradsko ožujsko sunce, osobito na zalasku, al' naravno za jasne hladne, večeri. Sva ti ulica ujedared zasja, kano polivena jarkim svijetlom. Sve kuće nekako iznenada zablšte. – Njihove sure, žute i smedjozelene boje izgube na čas svoju turobnost; čini ti se, da ti se je u duši nešto objasnilo, nekako uzdrhčeš, kano da te je tko laktom gurnuo. Novi pogled. nove misli ...« (prev. M. Lovrenčević. Sloboda, 1884., br. 97.)

A odmah poslije »pejsaža« u Kovačića nalazimo sliku djece na gradskim ulicama, tako čestu kod Dostojevskoga:

»Ovako začaran od prvog pogleda i razmatranja velikoga grada, prenem se iz sna istom tada, kad se naša kola već kotrljahu gradskom ulicom ... Najprije tu zamijetih ovdje i ondje po četicu gradske djece, gdje se igraju, prepiru, viču, trče ... Alaj mi se svidješe ti mali, blijedi gospodičići, one male blijede djevojčice, što no mi se pričinjahu poput prikaze u bibličkoj povjesnici ... Sav taj djetinjski puk velikoga grada gramzio je u sitnim gegicama, skoro nezamjetljivim cokolicama, u okruglim nahero klobučićima ili kopicama ... A ugledah i golotrbe, poderane, zamusane djece. Ova se turobno i sjetno vukla ulicom, mnogi s palcima u ustima, kano da iz njih sišu svoj zajutrak ...«

<sup>18</sup> Hrvatska književna kritika III., Zagreb 1950., str. 98.



Pa i sam motiv dolaska siromašnoga seoskog dječaka u grad nalazimo u pripovijesti »Dječak kod Kristovog božićnog drvčeta«, koju je preveo Stjepan Lukić za »Vijenac« iste godine, kad je Kovačić u njemu objavio svoj roman (1888).

I slike unutrašnjosti siromašnih gradskih stanova kao da su radene prema isto takvim slikama Dostojevskoga. Tako na pr. slika sobe kumordinara Žorža:

»Uvede nas u svoju sobu sa dva prozora u dosta prostrano, ali golo dvorište. Dugački, četverouglasti, nepokriveni starinski stol proteže se od jednoga do drugog prozora sa dvije isto tako dugačke i široke klupe, od kojih jedna stajaše uz zid. O čelo stola kočī se kožni jur otrcani stolac. Posred sobe je vedrica, puna neke kaljužaste sapunaste vode. Naoko nje poliven i poštrapan je star, neravan i zamazan pod, kano da se tu nedavno netko kupao ili isprao rubeninu. Jak i velik krevet još je posvema razvaljen i zaudara neugodnom, okiselastom toplinom kano ležišta, u kojima su ishrkali pijandure i vucibatine sladak i dubok san...«

Posebno se taj ambijenat ističe u Laurinoj pripovijesti, koja i po tome podsjeća na pripovijedanje Netočke Nezvanove. Evo slike sredine u kojoj je odrasla Netočka:

»Očutih se u velikoj sobi s niskim stropom, zagušljivoj i nečistoj. Stijene su bile bojadisane blatnom bojom; u kutu stajaše velika ruska peć; prozori bijahu na ulicu, ili bolje reći na krov sučelična doma, i bili su niski, široki, baš kano pukotine kakve.« (prev. Martin Lovrenčević, Hrv. vila 1884., str. 282.)

A evo kako Laura opisuje svijet svojega djetinjstva:

»Stari naslonjač, što ga u našem prijašnjem stanu prebacivalo po tavanu; prost stolić, dva stolca i kukavan krevet – bijaše sve pokućstvo u toj sobici, koja vonjaše po dimu i vlagi. Svod je bio tako nizak, da je mome ocu valjalo sagnuti glavu, kada stupismo unutar. Prozorić, kroz koji bi jedva turnuo pesnicu, ljeskaše se čudnovato od žarkog ljetnog sunca, koga trakovi kao da se odbijahu, ne htijući prodrijeti u tu tavansku spiljicu.« (prev. M. Lovrenčević)

Tematski su Laurina i Netočkina pripovijest vrlo srodne. I tu i tamo unosi nas pripovjedač u svijet djetinjstva, dječje psihe, i tu i tamo to je svijet siročeta, djetinjstvo provedeno u sobama na potkrovlju, u tmurnom gradu, i tu i tamo sanjaju gradska djeca o sreći, koja se kod Kovačića djelomično ostvaruje bijegom u romantičnu prirodu. I u Dostojevskoga i u Kovačića dalji razvitak djece prekida smrt roditelja, u obojice djevojčice prerano sazrijevaju. Oba autora razmatraju teška psihološka stanja gradskog siročeta, odraslog u bijedi, kao što to otvarajući jednu drugu svoju pripovijest o djetinjstvu izrijeком tumači Dostojevski. Svoje pripovijedanje o djetinjstvu Nelly u »Poniženim i uvrijeđenim« on počinje ovako:

»Bila je to čudna pripovijest o tajinstvenih, jedva pojmljivih odnošajih pomahnitala starca prema njegovoj maloj unuci, koja je već shvaćala mnogo toga, u što mnogi pronicu jedva nakon mnogo godina bezbrižna i lagodna života. Bila je to mračna pripovijest, jedna od onih mračnih i mukotrpnih pripovijestih, što se toliko često i neopaženo, malne tajinstveno zbivaju pod teškim petrogradskim nebom, u tamnih zabitih kutovih ogromna grada, posrijed uzburkana vri-

jenja života, posrijed tupa sebeljublja, sudarajućih se interesah, mračna bespuća sukromnih zločinah, posrijed svega toga skrajnjeg pakla besmislena i abnormalna života ...» (prev. M. Lovrenčević, Sloboda 1884., br. 157.)

Nije li time velikim dijelom opisana i atmosfera Laurina djetinjstva?

Konačno i sam zahvat »umetnute novele« (vvodnaja novella) karakterističan je za mnoge romane Dostojevskoga. A zanimljivo je, da u dva prevedena u Kovačićevo vrijeme djela te su novele – pripovijesti djevojčica. U »Poniženim i uvrijeđenim« to je pripovijest Nelly, u »Bijelim noćima« – povijest Nastenjke, a u »Netočki Nezvanovoj« razvija takvu novelu Dostojevski u samostalno djelo. U svom romanu služi se Kovačić takvim zahvatom i na drugim mjestima. Tako na pr. samostalnu »umetnutu novelu« predstavlja i pripovijest o »pomahnitaloj Đorici«. Sve to potvrđuje utjecaj Dostojevskoga na Kovačića u stvaranju romana »U registraturi« i naročito na njegovu izgradnju.

Pod utjecajem Dostojevskoga Kovačić smiono razbija skladnu i postupnu u hronološkom smislu kompoziciju Turgenjevleva romana, kakva se tada udomaćila u Hrvatskoj (Đalski), a koju je već načeo u svome »Fiškalu«. On prelazi na pripovijedanje u prvom licu (Ich-Erzählung), koje je neuobičajeno za hrvatski roman prije njega, a primijenjeno je u sva tri prevedena veća djela Dostojevskoga. Zbog fantastike materijala, što ga Kovačić obrađuje, ovo pripovijedanje u prvom licu motivira dođuše klasičnim zahvatom »pronađena rukopisa« (zapisi registratora), ali je funkcija njegova pripovijedanja ista kao u djelima Dostojevskoga. Pripovijedajući u prvom licu, autor pruža sebi veće mogućnosti za psihološko produbljivanje građe, neposredno iznošenje dječjih proživljavanja svojih junaka. Potkraj prvoga dijela romana bez ikakve motivacije to se pripovijedanje u Kovačićevu romanu prekida i riječ ponovno uzima autor. Na taj način dobija Kovačić drugu perspektivu, koja mu je potrebna za dalje razvijanje radnje i »objektivniji« pogled na događaje i glavnoga junaka. Istim se zahvatom služio u Dostojevski, koji je također u svojim djelima mijenjao perspektivu prelazeći s pripovijedanja u prvom na pripovijedanje u trećem licu.<sup>19</sup>

Naročito je pak značajno za »Registraturu« autorovo prodiranje u psihološki svijet svojih junaka i naročito njihova djetinjstva. Biografija Ivice Kičmanovića, a dijelom i Laure nije samo socijalna biografija, već i psihološka. Od snova, koje Kovačić poput Dostojevskoga vrlo često navodi, pa do opisa »delirium tremensa« Ivice Kičmanovića ima i u tome mnogo toga, što podsjeća na Dostojevskoga.

Činjenica, da je Kovačić mogao čitati Dostojevskoga u hrvatskim prijevodima objašnjava mnogo toga u Kovačićevu razvitku od »Fiškala« prema »U registraturi«, od socijalno-političkog romana s izrazitim ele-

<sup>19</sup> Upravo objašnjujući pitanje »perspektive« u romanu, njemački teoretičar Wolfgang Kayser navodi kao karakterističan primjer romane Dostojevskoga (Das sprachliche Kunstwerk. Bern 1951., S. 210).

mentima satire, do socijalno-psihološkog romana, u kojemu se Kovačić odriče političkih razmatranja, a produbljuje psihološki portret svoga junaka. Pa ipak Kovačić i u ovom svom romanu ostaje svoj, izvoran i osebujan. Dostojevski je razvijanju te osebnosti pomogao, oslobodivši ga unekoliko stega, što su za Kovačića značile forma tadašnjeg hrvatskog i Turgenjevljevog romana.

Ovo, što je rečeno ovdje o utjecaju Dostojevskoga na izgradnju Kovačićeva romana »U registraturi«, vrijedi gotovo isključivo za njegov prvi dio. Obradujući temu djetinjstva Ivica Kičmanovića i Laure, Kovačić se, kao što smo vidjeli, gdje gdje pridržava Dostojevskoga. Ali pošto je u drugom dijelu promijenio perspektivu i prešao na pripovijedanje u trećem licu, on postaje u odnosu na ruskoga pisca posve samostalan. Mijenja i temu i način izgradnje romana. Dostojevskoga više ne može slijediti. Razvijajući svoje izvorne motive seoskoga života i postavljajući Ivicu Kičmanovića u situacije odnosa prema zagorskim seljacima Kovačić i nadalje razvija svoj vlastiti realistički stil, koji je već došao do izražaja i u opisu Ivičina djetinjstva na selu. To vrijedi i za paralelne fabule, koje Kovačić razvija u okviru svoje seoske teme (Miha i Justa). Razvijajući pak fabulu o odnosu Ivica Kičmanovića i Laure služi se Kovačić iskustvima romantičkoga romana.

Osebnosti Kovačićeva stila nisu još istražene, a to nije ni predmet ovoga rada. Ali socijalna je osnova Kovačićevo odvajanje od njegovih ruskih uzora i ovdje jasna. Ne raduje se uzalud njegov Ivica povratku u rodno selo:

»Ah, kako mi je milo i ugodno, da znate, u tom našem brdjanskom zelenilu... I tada se svega sjećam; svaki grm, svako stabalce, svaka jaruga i uvalica bude u meni krasne i slatke uspomene!«

A s njime i druga lica s ponosom govore o seoskom životu. Tako na pr. Jožica u razgovoru s kumordinarom Žoržem:

»— E, e! Kruh kukuružnjak, kruh kukuružnjak, taj ispira i čisti naše zube! Kada ga ono gladan melješ i glodješ, osobito, kada malo opusti, sve gmi i škriplje u ustima, da ti gotovo utrnu kosti i mišice u licu! Gledajte, kumordinaru, s dopuštanjem, moje zube — zinu široko mali »kanonik« — gledajte ih na: već je polovica stotine godina na mojim ledjima, pa — kako su jaki i bijeli, a svi kano vojnici jedan do drugoga a nije nijedan pocrnio ili pošupljio!«

Na drugom pak mjestu Ivica Kičmanović govori također Žoržu, tom predstavniku gradske civilizacije:

»Tko će na selu gledati na sve sitnice i tražiti bogzna kakovih cifrarija? Budi mi svježje i bistre vode — pa ovaj brdjanski zrak! Oj, to vam više vrijedi, nego sve one vaše gradske tamnice i kojekakvi mirisi, što no se onuda vuku poput kužnih magla.«

Već iz ovoga je razumljivo Kovačićevo odvajanje od Dostojevskoga i od njegovog »šturog gradskoga obscura sa sivim siluetama mračnoga i nemirnoga velegradskog podzemlja i potkrovlja«. Kovačić je još jednom nogom u zagorskom selu. On je pisac, čija je osnovna tema bila i ostala prijelaz seljaka u inteligenciju. I on nije mogao slijediti ruskoga pisca

ni u njegovu urbanizmu, a još manje u etičkim i moralnim problemima njegovih »raznočinaca« i njihovoj psihologiji, kao što nije mogao slijediti ni Turgenjevljeve »smireni i usklađeni vlastelinsko-plemički clair sa skladnim i bojama prezasićenim romantičnim pejzažima provincijske sitosti.«<sup>20</sup>

Bez sumnje talentiran, oslonjen na snažan u njegovo vrijeme mladi pravaški plebejski i demokratski pokret, Kovačić je kako u drugim svojim djelima, tako i u svom najvećem romanu vršio obračune s hrvatskom književnošću prije njega. On je karikirao lik »lirskog poete« Rudimira Bombardirovića Šajkovskog, a razgovorima među aktima u registraturi dao je funkciju satiričkog ismijavanja raznih strana hrvatskog društvenog života njegova vremena, pa i književnosti. Tako jedan od njegovih »staraca« iz registrature, slaveći hrvatsku književnost iz razdoblja oko godine 1869. i 1870. govori i o suvremenoj literaturi:

»Kakovi literati? Kakovi umovi? Kakova pera? Šta je njima poznato? Koji svijet? Sve je to nezrelo, zeleno, slinavo. Ovaj opisuje ličku kravicu, onaj djačku ljubav! Treći se ućahurio u strašni naslov pseudonima i protegao na hvat dugačko, a onda besmisleno, bez cilja i svrhe udara na svoje prijatelje, karikira ih, izvrgavajući ruglu i sprdnji sve ideale mladosti, kojima bijaše sam najljući i najrevniji svećenik! – Oni poznadu svijet i ljude tek od Zagreba do Šestina!... Što će za nas napisati kakav golišavac i gušavac, koji nije svršio ni gimnazije – za nas doktore? Za nas učene glave, koji probubasmo sve nauke, sva načela, sve sporove i sve vjekove!«

Ovo nisu autorove riječi. Stavljajući ih u usta predstavniku stare generacije, on se zapravo postavlja ovdje na stajalište ove tobože ismijane književnosti. Na strani je književnosti, koja opisuje ličku kravicu i đačku ljubav, na strani satiričke književnosti, na strani književnosti, koje se svijet proteže od Zagreba do Brdovca. Iz ovog njegovog stava više nego li iz njegove »slabe načitanosti« izrasta i njegov osebujan stil, koji je formiran u sukobu s hrvatskom književnošću prije njega i sa stranim utjecajima, od kojih smo neke ovdje spomenuli. Strani, a u prvom redu ruski utjecaji, mogli su mu pomoći u tehnici izgradnje njegovih djela. Kao što svaki pisac koristi izvjesne tekovine književnoga oblikovanja stvorene prije njega, tako ih je koristio i Kovačić, upotpunjujući ih i novim, što ih je upoznao čitajući suvremene književnike (Dostojevski). Ali dalje od toga nije išao. Nije nikada postao epigonom jednog književnog stila, ni našeg ni stranog. Razvijao je kao rijetko koji od njegovih suvremenika svoj vlastiti stil, kojega osobine treba još da se istraže. Ali to više nije zadatak komparativna istraživanja, već nacionalne književne historije.

<sup>20</sup> Dr. Josip Badalić: F. M. Dostojevski u hrvatskoj književnosti, Zagreb 1932., str. 12.

**Александр Флакер: Анте Ковачич и русская литература**

Автор настоящей статьи ставит себе задачей разобрать вопрос -является ли творчество хорватского писателя А. Ковачича чем-то самобытным и свободным каких-либо чуждых литературных влияний (как это неоднократно утверждалось хорватской литературной историографией), или же и Ковачич испытал влияния авторов более развитых иностранных литератур. Из ряда примеров и сопоставлений, приведённых автором в статье, явствует, что А. Ковачич в своих ранних сочинениях не избежал влияния И. С. Тургенева, особенно наглядно сказавелось в рассказе «Загорский чудак» и в романе «Фискал». Всё же Ковачич, как истинный плебей-радикал и сторонник партии «правашей», не мог всецело воспринять Тургенева и неминуемо должен был прийти в столкновение с его дворянско-либеральными воззрениями, хотя и пользовался некоторыми его литературными приёмами. В позднейших же сочинениях Ковачича можно обнаружить следы влияния Салтыкова-Щедрина (роман: «*Među Zabarici*»), более близкого Ковачичу из-за его определено демократических настроений и идеалов, пока в главном романе Ковачича «В регистра-туре» видны не только стилевые но и тематические параллелизмы, говорящие о прямом влиянии Достоевского на творчество А. Ковачича.

